

מבם אל תוך התהום

זה לא ההומור היהודי, שקדם לו. ולא ההומור של הגשמים, שבא אחריו. זהו ההומור של מדינת ישראל שאחרי מלחמת העצמאות ולפני מלחמת ששת הימים. אורי זוהר הוא (היה?) קומיקאי גדול. אינני אומר זאת כדי לשלם מס'שפתיים לחבר, כי מעולם לא הייתי חברו. הסתובבנו באותם החוגים, השתתפנו באותן ההפגנות, אכלנו ושתינו לא אחת ביחד, אבל מעולם לא היה בינינו "קליק". אחרי הצגת ההכרזה של חור בלבנה הלכנו ביחד לפורטוריקו ברחוב דיזנגוף, והוא שאל לדעת. אמרתי שחסר בסרט הגיון מאחר. גם באבסורד יש הגיון. ואילו כאן אין.

זוהר (אז)

זה לא מצא חן בעיניו. כעבור כמה שנים, לקראת הבחירות של 1969, רצה לאחד בכוח את הר"ש שילבו העולם הזה — כוח חדש עם הרשימה הקומוניסטית של משה סנה. הוא אף הטריח את עצמו לשיבת המרכז שלנו, ונישא לפניו את דברו. זה לא עזר. המרכז דחה את ההצעה בהצבעה דמוקרטית, אחרי הרבה התלבטויות. הוא האשים אותי בכך. אולי זה נראה כיום קצת מצחיק שזוהר פעל במרץ כה רב כדי לקדם את ענייני המפלגה הקומוניסטית, או שנמנה עם מארגני ההפגנה הגדולה, שערכו ב-1965 נגד הפקעת ארמותיהם של ערבים בגליל.

כיום, בדיעבד, ברור שהיה מעל לכל הומוריסט אמיתי, מבריק ומקורי. אולי גם הוא גא בכך כיום, למרות הכל. שהרי נתן את הרשות להציג את הסרט מחדש, וגם גבה תמלוגים שמסר, כך אומרים, לשיבה שלו. הוא רק העמיד בכתב תנאי אחד: שההצגות יסתיימו לפני כניסת השבת, ולא יתחדשו לפני צאת השבת. מה יש להגיד? ממזר נשאר ממזר.

בלגאן פרסי

ביקשתי את עזרתם של קוראי מדור זה לאיתור המוצא של המילה "בלגאן". לשימחה שרון מיקנעם היתה תשובה. בלקסיקון הלועזי עברני של ראובן אלקלעי נאמר כי מקור המילה בפרסית, ופירושה: הדומה, ערבוביה, סוכה למכירת סחורה זולה או להצגות זולות, תיאטרון ושיקוף. גם שלמה צור מקיבוץ דן הודרו והמציא תשובה זו לאחר מכן שילפן אלי רוב ישראלי, ובפיו תשובה אחרת, שונה ולאישונה. אמנם, גם לפי גירסתו בלגאן הוא "הצגה באוהל של קירקס, ביתן בריד, מהומה, איסור". כך כתוב במילון הרוסיי עברני של אבושישו. אלא ששם זוהי מילה רוסיית טהורה. אם כן, האם שאלו הרוסים את המילה מן הפרסים, או להיפך? ואולי לקחו אלה גם אלה את המילה ממקור שלישי? אני ממשיך להמתין לתשובות.

מדינה ושמה TUVALU

חמוטל סיפרה כי פגשה באמריקה בגבר שהציג את עצמו כקונסול של מדינת טובאלו באייפיג'י. (מי זאת חמוטל? מה איתכם, חמוטל הבלונדית?) אמרתי שאין מדינה כזאת. טובאלו לא שמעתי עליה מעולם. ואם לא שמעתי, אין. חמוטל (הבלונדית) הראתה לי כרטיס-ביקור. היה כתוב בו שחור על גבי לבן: קונסול של טובאלו. חזרתי ואמרתי: אין. גם כל שאר היושבים ליד השולחן, כולם מלומדים ויורעי-דבר, אמרו: אין. אבל אחרי כך נקף אותי מצפוני. בהגיעי הביתה עיינתי בכרטיס. ואכן, הוא אמר ממהר לתקן. יש. טובאלו: 24.6 קילומטרים ריבועיים. 8000 תושבים. קבוצה של תישעה איים המפורזים על פני 1.3 מיליון קמ"ר באוקיינוס השקט הדרומי. עיר הבירה: פונאפוטו, 900 תושבים. לשעבר איי גילברט ואלים. נפרדו מאיי אלס, וזכו בעצמאות ב-1978. מלוכה פרי למנטרית. החכמתי.

למכור את הסבתא

זוהי שאלה מוסרית נוספת: שני אנשים מוכרים את הסבתא שלהם. אבל אחד מהם בסוף אינו מוסר אותה. מי מהשניים פחות מוסרי? השאלה מתעוררת עכשיו בין הליכוד וסיעת אומץ. אומץ מכרה את הסבתא שלה לליכוד. עכשיו הליכוד אינו מוכן לשלם כפי שהתחייב. מי מושגת יותר? אומץ עשתה מעשה שלא ייעשה. אך הנעשה שוב ושוב בכל כנסת. היא מכרה את הצבעתה בכנסת הקיימת תמורת כסאות בכנסת הבאה. עיסקת'נות פשוטה. כל זונה יודעת שצריכים לגבות את האתנן לפני הגשת הש"ר. כי יש הברל עצום בין נכונות הגבר לשלם לפני מעשה ובין נכונות הגבר לשלם אחרי-מעשה. כאלה הם הגברים. ואילו אומץ קיוותה לגבות את האתנן כעבור שנה-שנתיים. איזו תממיות! מאידך, מי שאינו משלם את האתנן לגברת אחת, יתקשה כבוא העת להשיג את שרותיה של גברת אחרת. הוא יישאר עם תאוותו בידו. גם זה לא נעים. אויש, כמה שהפוליטיקה מסוכנת!

הלאומיים — דיוטשלאנד איבר אלס (גרמניה מעל לכל) ושיר הורסט וסל הנאצי. זה היה בחודשים הראשונים של המישטר החדש.

ראיתי את עצמי היהודי היחיד בגימנסיה, הילד הצעיר מכולם, עומד בקרב ההמון השר, ופיו נעול. כולם מרימים את הזרוע הימנית בכרכה הנאצית, ואני עומד כשזרועותיי צמודות לגופי.

שני שירים ארוכים, מאות קולות רועמים, המורים על הבימה, הגלים, והילד הבודד שהוא אני עומד דום ודומם. הוא אחוז התרגשות, עקשנות, וגם פחד. הוא לא יודע מה יקרה בחוץ. לא קרה הרבה. כמה ילדים מהכיתה אמרו לי, ביציאה מן האולם: "אם תעשה את זה עוד פעם, נפרק לך את העצמות!" אבל כעבור כמה שבועות כבר הייתי בדרכי אל ארץ-ישראל.

ועוד: בסרט מופיעה המנהלת, הקוראת לילדה ואומרת לה, כמעט בשפת-סותרים: "אם יקרה לך משהו ותצאי לרבר, אני פה". אין היא יכולה אף לרמוז שהיא מתנגדת למישטר-האפארטהייד. פירוש הדבר פיטורין, מעצב. אבל איכשהו, בקול, בהבעת-עיניים, היא מצליחה להעביר לילדה את המסר. אני איתך, אומרות העיניים, אני עם האמא שלך. המחנך שלי באותה כיתה ראשונה של אוונטה ויקטוריה היה כומר קאתולי. כאשר היים בפעם הראשונה את זרועו בכרכה הנאצית בהיכנסו לכיתה, על פי הוראה חדשה של מישטר-ההינריך, אמר לי לבוא אליו אחרי השיעורים. כשהיינו לברנו, אמר לי: "שום דבר לא השתנה מבחינתי. אם יהיו לך צרות כלשהן בגלל זה שאתה יהודי, בוא אלי מייד".

אני זוכר אותו, את הכומר האדון הסה. יתכן שאני האדם היחיד בעולם הזוכר אותו. כמילחמת-העולם נפלה פצצה על בניין הגימנסיה והרסה את הארכיון. כל השמות נמחקו. גם השם שלי, גם השם של האדון הסה.

לפני כמה שבועות ביקרתי בבניין בית-הספר, בפעם הראשונה מאז. תוכנית-טלוויזיה גרמנית החליטה לעשות סרט על נעוריי, והביאה אותי למקום. נכנסתי לבניין, ששוקם בינתיים, התקבלתי יפה על-ידי המנהל וסגנו, ביקרתי בכיתות. לא זכרתי אלא גרם מדרגות, שנשאר מאז, ולו מעקה מיוחד, שעליו "התגלצתי" כשהייתי ילד.

נכנסתי לאולם-הכינוסים ("אאוהל", בלאטינית). הוא היה ריק. עמדתי שם במשך כמה דקות, ושמעתי ברממה המהדהדת את הקולות השרים של אז. (רוב חבריי-לכיתה בוודאי הפכו קצינים במלחמה ונהרגו.)

לפני כנסתי לאולם כמה ילדים בלונדיים, צוחקים ומשתעשעים. דור אחר. עכשיו נמצאים הנאצים בארץ אחרת.

מה הוא קופץ?

גם כשראיתי את הסרט לוב עמדו לי דמעות בעיניים. דמעות של צחוק.

תמיד נהניתי מסרטיו של אורי זוהר, אך בשעתם לא נראו לי כליכך טובים כפי שהם נראים לי עכשיו. לא זה בלבד שעמדו במיבחו הזמן, אלא שאף השתבחו עם הזמן.

מובן שיש בזה יסוד של נוסטלגיה. יש בזה גם יסוד של שייכות. מי שנבנה מן הקטנים האלה חש שהוא שייך לאומה הישראלית כפי שהיתה קיימת בשנות ה-50 וה-60. למדינת-ישראל אל שלפני הכיבוש, לפני שהשתנתה.

זה היה ההומור מיוחד במינו, ישראלי אמיתי. לא קם כמותו מאז. יש קטעים שכבר הפכו קלאסיים, ואתה מתגלגל מצחוק למראם, אף שאתה יודע כל מילה בעליפה.

גפן במובן של גפן, למשל. "מה הוא קופץ?" והקטע העולה על כולם, מפני שהוא מתאר את כל תולדותיה של ישראל במכה אחת: זוגות העולים הבאים מן הים, כשכל זוג מקלל את הבא אחריו. (האחרונים, הגרועים, עולים מן הים, סופגים את הקללות של קודמיהם, ובעורם הולכים הם מסתובבים, פונים אל הים ומתחילים לקלל את העולים הבאים, שעוד לא באו.)

מה זאת מולדת? מולדת היא גם המקום שבו אתה מבין את כל הדקויות והרמזים. מקום שבו ההומור הוא שלך. בשום מקום אחר אין ההומור מדבר אליך כך, מבטא אותך כך, משתמש כך בגונים העדינים ביותר של שפתך וחוויותיך.

לך לראות את הסרט עולם נפרד. אתה חייב זאת לעצמך.

לא תסלה לעצמך אם תחמיץ אותו. זהו סרט פשוט על אם ובת. האם מזניחה את ילדיה, כדי להתמסר למטרה אחרת. הבת המתבגרת מרגישה זנוחה, מתמרדת, זועמת. מה גם שהיא נעדר גם הוא.

עלילה פשוטה, כמעט בנאלית, אלמלא כל זה היה קורה על רקע אחד המיסטרים המילצתיים ביותר בעולם, המישטר הנאצי בדרום-אפריקה; ועל רקע האינתיפאדה השחורה.

אביה של מולי הוא פעיל לבן, הפועל במתרת למען הקונגרס האפריקאי, תנועת-השיחרור השחורה. הוא נאלץ לברוח, ומנהל את המחנרת מאי-שם. אשתו, דיאנה (כרכה הרשי, נהדרת), נשארת עם הילדים וממשיכה לפעול. היא נשלחת למעצר מינהלי של 90 יום. מכיוון שהיא אשה ולכנה (בארץ שלנו יש כבוד לנשים!) מכרזו אישה-ש"כ האפריקאני אין מענים אותה. אך מתעללים בה עד שהיא מגיעה אל סף ההתאבדות.

הילדה מולי ושתי אחיותיה הקטנות נשארות לבד. היא מאבדת את חברותיה, מפסיקה את שיעורי-הריקוד. העוזרת השחורה לוקח את אותה למחנה-הפליטים (עייית השחורים) שבה גרה מיש פחתה. הילדה מכירה את אנשי המחנרת, את המתקוממים, את הסובלים והמושפלים. אבל אין היא מקשרת את הדברים: ההורים שאינם, השוטרים המאוסים, השחורים הזועמים. אין היא מבינה מרוע זנחו אותה. היא שקועה בעולל שנגרם לה.

אין מראים על הבד סצנות של אכזריות. אך כל האווירה היא של מישטר בלתי-אנושי במהותו. מישטר המבוסס על ניצול מחפיר ודיכוי יומיומי כללי. מישטר שכל כולו, על כל זרועותיו, מבוסס על עוול, על שלילת האנושיות.

מולי בת ה-13 מתבגרת בהדרגה. כמעט ואי-אפשר להאמין שזוהי שחקנית (ג'ודי מיי), ועל אחת כמה וכמה שזוהי שחקנית המופיעה בפעם הראשונה על הבד. כל תנועה, כל הבעת-פנים הן כה אותנטיות, עד כי הדימיון מסרב להאמין שכל זה לא קורה לה במציאות.

כל תמונה בסרט עולם נפרד (אפארטהייד) בשפת האפריקאי נרים פירושו נפרדות אומרת זעם והתקוממות. כאשר השחורים בכנסייה צועקים בקצב, "אמנולה" (רות), יש לקהל חשק להציטרף. וכאשר השוטרים הלכנים עולים על הכנסייה, בחימה שפוי כה, גם הקהל נאחו כפאניקה.

מולי מגיעה לידי התבגרות על קיברו של פעיל שחור, אשר עונה למוות. ליד הקבר מרימים השחורים את האגרוף הימני. אמה של מולי, שכרחה ממעצרי-בית כדי להשתתף בהלווייה, מרימה את האגרוף. לרגע מהסת מולי, מביטה כאמה, ואז גם היא מרימה את האגרוף, בפעם הראשונה. האם והבת עומדות יחדיו, וברכות, כשאגרוףיהן מורמים, סוף-סוף מאוחדות.

כשנדלקו האורות כאולם, היה הקהל המועט המום. פה ושם הצפינו היוצאים לאיטם ממחנות.

ידידה שראתה את הסרט בהקרנה מוקדמת, מספרת שלפניה ישב איש גברתי, שקם וקרא: "תעמולה אש"פית מלוכלכת!" "אם אתה מכיר בסרט את עצמך." קראה אליו ידידתי, "סימן שזה סרט טוב".

האיש פנה אליה בזעם. אבל הרגיעו אותו. האיש צדק. הסרט הזה הוא מבט אל התהום. התהום הרובצת גם

מולי ואמה ב, עולם נפרד

לרגלנו. הרבה מן הדברים הקורים בסרט קורים עכשיו גם בגדה וברצועה, והם יכולים לקרות מחר אצלנו בבית. אם לא נעצור את זה בעוד מועד.

מולי יכולה להיות גם נערה מסביון, בתה של פעילת יש נבוכד.

בתוך ההמון הצוהל

היה רגע בסרט, כשראיתי על הבד את עצמי. מולי הקטנה עומדת באולם-הכינוסים של בית-הספר, בין מאות התלמידות האחרות. חוגגים את החג הלאומי של דרום-אפריקה הלכנה. שרים את ההימנו הלאומי. כולן שרות בהתלהבות, בהתמסרות. ובין כולן עומדת מולי בת ה-13, ופיה נעול. אביה הוא פליט, אמה יושבת בכלא. ההימנו הלאומי אינו עוד ההימנו. ראיתי את עצמי, בן 9, תלמיד הכיתה הראשונה של הגימנסיה, עומד באולם-הכינוסים של הגימנסיה של שם הקיסרית אוגוסטה ויקטוריה כעיר האנבר. מסביב מאות התלמידים של בית-הספר, בני עד 10 עד 18. חוגגים חג לאומי כלשהו. שרים את שני ההימנונים